

శుభ స్వాగతం

తెలుగు విభాగం

శ్రీ కౌనసీమ భానోజీ రామర్స్ కళాశాల
అమలాపురం

డాక్టర్ ఎస్.ఆర్.ఎస్.కొల్లూరి
ఎమ్.ఏ., ఎమ్.ఏ.ఎమ్.ఏ., పి హెచ్ .డి

తెలుగు విభాగాధిపతి

ఎస్.కె.బి.ఆర్.కళాశాల, అమలాపురం.

చరవాణి : 92472 72066

dr.srskolluri@gmail.com

భందస్సు

పద్యాలను వ్రాయడానికి ఉపయోగించే
విధానాన్ని చందస్సు అంటారు. చందస్సును
మొట్టమొదట సంస్కృతములో వేదాలలో
ఉపయోగించారు. వేదముల యొక్క
అంగములనబడు ఆరు వేదాంగములలో
చందస్సు ఒకటి. వేదత్రయాన్ని చందస్సు అని
కూడా అంటారు. ఋగ్వేదము, సామవేదము
సంపూర్ణంగా పద్య(శ్లోక)రూపములో ఉన్నాయి.

పాదాది నియమములు గలిగిన పద్య
లక్షణములను తెలుపేది ఛందస్సు
అనబడును. తెలుగు ఛందస్సు,
సంస్కృత ఛందస్సు పై ఆధార పడి
అభివృద్ధి చెందినది. సంస్కృత
ఛందస్సులోని వృత్తాలతో బాటు
జాతులు, ఉపజాతులు తెలుగులోని
ప్రత్యేకతలు.

- పద్య గేయ లక్షణాలను తెలిపే శాస్త్రం
చందస్సు.
- చందస్సు వేదాంగాల్లో ఒకటి.
- గణబద్ధమైంది చందస్సు.
- గురు లఘువుల కలయికతో గణాలు
ఏర్పడతాయి.
- గణాలను సూలంగా నాలుగు విధాలుగా
వర్గీకరించవచ్చు.

గురువులు, లఘువుల :

ఛందస్సులో రెండే గుర్తులు ఉంటాయి. గురువు, లఘువు. గురువుని U తోటి, లఘువుని | తోటి సూచిస్తారు

గురువు, లఘువు విభజించడము :

ఈ గురు లఘు నిర్ణయం అక్షరాన్ని పలికే సమయంపై ఆధార పడి ఉంటుంది. ఏక మాత్రా కాలంలో పలకబడేది లఘువు, రెండు మాత్రల కాలంలో పలకబడేది గురువు.

1. ఏకాక్షర గణాలు: 2

- i) ఒకే ఒక్క గురువుంటే అది గ(U)
- ii) ఒకే ఒక్క లఘువుంటే అది ల (l)

2. రెండక్షరాల గణాలు: 4

- i) గలము లేక హగణం (Ul)
- ii) గగము (UU)
- iii) లగము లేక వగణం (lU)
- iv) లలము (ll)

3. మూడక్షరాల గణాలు. వీటినే

నిసర్గ గణాలంటారు. ఇవి 8.

- 1) భగణం (Ull)
- 2) రగణం (UlU)
- 3) తగణం (Ull)
- 4) సగణం (lUl)
- 5) యగణం (lUU)
- 6) మగణం (UUU)
- 7) జగణం (lUl)
- 8) నగణం (lll)

☐ వృత్తాల్లో వీటి ప్రాధాన్యం ఉంటుంది

ಮೂಡಕ್ಷರಾಲ ಗಣಾಲು:

ಇವಿ ಮೂಡಕ್ಷರಾಲ ಕಲಯಿಕಲತೊ ಏರ್ಪಡೆವಿ (ಬೈನರಿ 0, 1, ತಿಸುಕುನ್ನು 000, 001, 010, 011, 100, 101, 110, 111) ಕಿಂದಿ ವಾಕ್ಯಾನ್ನಿ ಮನನಂ ಚೆಸುಕುಂಟೂ ವೆಟಿನಿ ಸುಲುವುಗಾ ಗುರುಂಚುಕೊವಚ್ಚು. **ಯ ಮಾ ತಾ ರಾ ಜ ಭಾ ನ ಸ** ಲ ಗಂ ಯಗಣಂ ಕಾವಾಲಂಟೆ ಪಿ ವಾಕ್ಯಂಲೊ ಯತೊ ಮೊದಲುಪೆಟ್ಟಿ ವರುಸಗಾ ಮೂಡಕ್ಷರಾಲ ಗುರು ಲಘುವುಲನು ಗುರುತ್ತಿ ಸ್ತೆ ಯಗಣಂ ಅವುತುಂದಿ. ಯತೊ ಮೊದಲುಪೆಟ್ಟಿ ಮೂಡಕ್ಷರಾಲು: ಯ ಮಾ ತಾ - ಲಘುವು,, ಗುರುವು, ಗುರುವು IUU ಅಲಾಗೆ ರಾತೊ ಮೊದಲುಪೆಟ್ಟಿ ಮೂಡಕ್ಷರಾಲು (ರಾ ಜ ಭಾ - UIU) ರಗಣಂ ಅವುತುಂದಿ. ಈ ವಿಧಂಗಾ ಅನ್ನಿ ಗಣಾಲನು ಗುರುಂಚುಕೊವಚ್ಚು

ఆది గురువు భ గణము U||
మధ్య గురువు జి గణము |U|
అంత్య గురువు స గణము ||U
సర్వ లఘువులు న గణము |||
ఆది లఘువు య గణము |UU
మధ్య లఘువు ర గణము U|U
అంత్య లఘువు త గణము UU|
సర్వ గురువులు మ గణము UUU
ఇవీ మూడక్షరముల గణములు

4. నాల్గక్షరాల గణాలు: 3

- 1) నలము - IIII
- 2) నగము - IIIU
- 3) సలము - IIIU

- **సూర్య గణాలు: 2**

1) నగణం III

2) గలము లేక హగణం UI

ఇంద్ర గణాలు: 6

1) భగణం UII

2) రగణం UIU

3) తగణం UUI

4) నలం IIIII

5) నగం IIIU

6) సలం IIUI

ఇంద్రగణాలు కందం, ద్విపద వంటి జాతుల్లో, సూర్యగణాలు తేటగీతి, ఆటవెలది, సీసం వంటి ఉప జాతుల్లో ఇంద్ర గణాలు, సూర్య గణాల ప్రాధాన్యం ఉంటుంది.

యతి ప్రాసలు: 'ఆద్యోవళిః ద్వితీయోప్రాసం'
పద్య పాదంలో మొదటి అక్షరాన్ని యతి
అంటారు. యతికి వర్ణము, వ్యంజనము, విరతి
అనే పేర్లు ఉన్నాయి.

పద్య పాదంలో రెండో అక్షరాన్ని 'ప్రాస'
అంటారు. వృత్త పద్యాలు, జాతులు (కందం,
ద్విపద) వంటి వాటిలో ప్రాస నియమం
ఉంటుంది. తేటగీతి, ఆటవెలది, సీసం వంటి
వాటిలో ప్రాస నియమం ఉండదు.

ప్రాస యతి: ప్రాస నియమం లేని పద్యాలలో పద్య పాదంలో ప్రాసాక్షరమైన రెండో అక్షరానికి యతి చెల్లించవలసిన అక్షరానికి పక్కనున్న అక్షరంతో యతి మైత్రిని చెల్లించడాన్ని ప్రాసయతి అంటారు.

ఉదా: 'తెల్లవారనుగడుసరిగొల్లవారు
పై తేటగీతి పద్య పాదంలో యతి చెల్లవలసిన 'తె-
గొ' అనే అక్షరాలకు యతి చెల్లదు. కనుక
ప్రాసాక్షరమైన 'ల్ల' నాల్గవ గణం రెండో అక్షరమైన
'ల్ల'కు యతి చెల్లినందున ఇది ప్రాసయతి.

యతి మైత్రి:

పద్యపాదంలో మొదటి అక్షరానికి పాద
మధ్యంలో నిర్ణీతాక్షరానికి మైత్రిని
పాటించడం యతి మైత్రి అంటారు.

నియమాలు:

1. దీర్ఘాల్పీ గురువులు, ఉదాహరణకు ఆట =

U |

2. "ఐ" "ఔ" అచ్చులతో కూడుకున్న అక్షరాలు గురువులు. (ఉదా: ఔనులో "ఔ" గురువు, "సైనికుడు"లో "సై" గురువు)

3. పూర్ణబిందువు, విసర్గలు ఉన్న అక్షరాలు అల్పీ గురువులే (ఉదా: సందడిలో సం గురువు, అంతఃపురములో త: అనునది గురువు)

4. సంయుక్తాక్షరం , ద్విత్వాక్షరం ముందున్న అక్షరం గురువవుతుంది. (ఉదా: అమ్మలో అ గురువు). ఇది సాధారణంగా ఒకే పదంలోని అక్షరాలకే వర్తిస్తుంది. ఒక వాక్యంలో రెండుపదాలున్నప్పుడు, రెండవ పదం మొదటి అక్షరం సంయుక్తమైనా మొదటి పదం చివరి అక్షరం గురువు అవ్వదు. (ఉదా: అది ఒక స్తంభము అన్న వాక్యంలో "క" గురువు కాదు) అయితే రెండు పదాలూ ఒకే సమాసంలో ఉంటే ఈ నియమం వర్తిస్తుంది. (ఉదా: అది ఒక రత్న స్తంభము అన్నప్పుడు "త్న" గురువు అవుతుంది)

5.ఋ అచ్చతో ఉన్న అక్షరాలూ, వాటి ముందరి
అక్షరాలూ (కృ, మొదలగున్నవి) లఘువులు
మాత్రమే.

6.ర వత్తు ఉన్నప్పటికీ దాని ముందు
అక్షరములు కొన్ని సందర్భములలో లఘువులే!
అద్రుచులోని అ లఘువు, సక్రమలో స గురువు.
అభ్యాసము ద్వారా వీటిని తెలుసుకొనవచ్చు.

7.పొల్లతో కూడిన అక్షరాలు గురువులు. (ఉదా:
"పూసెన్ గలువలు"లో "సెన్".

పద్యాలు ప్రధానంగా మూడు రకాలు:

1. వృత్తములు

2. జాతులు

3. ఉపజాతులు

వృత్తాలు

గణాలతో శోభిల్లుతూ, యతి ప్రాస లక్షణాలను
కలిగి ఉన్నటువంటివి వృత్తాలు. ఇందు చాలా
రకాలు ఉన్నాయి.

చంపకమాల

ఉత్పలమాల

శార్దూల విక్రీడితము

మత్తేభ విక్రీడితము

- తరళం
తరలము
తరలి
మాలిని
మత్తకోకిల
ఇంద్రవజ్రము
ఉపేంద్రవజ్రము
కవిరాజవిరాజితము

తోటకము

పంచచామరము

భుజంగప్రయాతము

మంగళమహాశ్రీ

మానిని

మహాస్రగ్ధర

లయగ్రాహి

వనమయూరము

స్రగ్ధర

జాతులు :

జాతులు మాత్రాగణములతో, ఉపగణములతో శోభిల్లును. జాతులకు కూడా యతి, ప్రాస నియమములు ఉన్నాయి.

1. కందం

2. ద్విపద

3. తరువోజ

4. అక్కరలు (మహాక్కర, మధ్యాక్కర, మధురాక్కర, అంతరాక్కర అల్పాక్కర)

5. ఉత్సాహము

ఉపజాతులు :

లేడుగీతి

ఆడువెలది

సీసము

వృత్తిములు

ఉత్పలమాల

భానుసమాన విన్భరన భారలగంబుల గూడి

విశ్రమ

స్థానము నందు బద్మజ యుతంబుగ
నుత్పలమాలయై చనున్.

:

లక్షణములు :

.పాదాలు: నాలుగు

•ప్రతి పాదంలోనూ అక్షరాల సంఖ్య: 20

•ప్రతిపాదంలోని గణాలు: భ, ర, న, భ, భ, ర, వ

•యతి స్థానం : ప్రతిపాదంలోనూ 10 వ అక్షరము

•ప్రాస నియమం: ఉంటుంది

ఉత్పలమాల వృత్త పాదములో గణవిభజన

భ	ర	న	భ	భ	ర	వ
U	U U		U	U	U U	U
పుణ్యుడు	రామచం	ద్రుడట	వోయిము	దంబున	గాంచెదం	డకా

చంపకమాల

నజభజజ్జలరేఫలు పెనంగి దిశాయతి తోడ
గూడినన్
త్రిజగదభిష్టుతా బుధనిధీ విను
చంపకమాలయై చనున్

అక్షరములు

- పాదాలు: 4
- ప్రతి పాదంలోనూ అక్షరముల సంఖ్య = 21
- ప్రతిపాదంలోని గణాలు: న,జ,భ,జ,జ,జ,ర
- యతి : ప్రతిపాదంలోనూ 11 వ అక్షరము
- ప్రాస: పాటించ వలెను, ప్రాస యతి చెల్లదు

చంపకమాల వృత్త పాదము యొక్క గణ విభజన

న	జ	భ	జ	జ	జ	ర
	U	U	U	U	U	U U
<u>ప</u> దము	లబట్టి	నందల	కు <u>బా</u> టో	కయింత	యులేక	శూరతన్

శార్దూలము

సారాచార విశారదాయి నయితిన్ శార్దూల
విక్రీడితా

కారంబై మసజమ్ము లిమ్ముగ సతాగప్రాప్తమై
చెల్వగున్

అక్షరములు:

- ▶ పాదాలు: నాలుగు
- ▶ ప్రతి పాదంలోనూ అక్షరముల సంఖ్య = 19
- ▶ ప్రతిపాదంలోని గణాలు: మ,స,జ,స,త,త,గ
- ▶ యతి : ప్రతిపాదంలోనూ 13 వ అక్షరము
- ▶ ప్రాస: పాటించ వలెను, ప్రాస యతి చెల్లదు

శార్థాలం వృత్తిమునందు గణములు

మ	స	జ	స	త	త	గ
UUU	UU	UU	UU	UUU	UUU	U
తా టం కా	చ ల నం	భు తో, భు	జ న ట	ద్ద మ్మి ల్ల	బం డం బు	తో

మత్తేభము

నలువొందన్ సభరల్ నమల్యవల తోనంగూడి
మత్తేభ మిం
పలరారున్ బదునాలు గౌ విరతి చే
నానందరంగా ధిపాస భ ర న మ య వ

అక్షరములు :

- పాదాలు: నాలుగు
- ప్రతి పాదంలోనూ అక్షరాల సంఖ్య = 20
- ప్రతిపాదంలోని గణాలు: స,భ,ర,న,మ,య,వ
- యతి : ప్రతిపాదంలోనూ 14 వ అక్షరము
- ప్రాస: పాటించ వలెను, ప్రాస యతి చెల్లదు

మత్తేభము వృత్తమునందు గణములు

స	భ	ర	న	మ	య	వ
U	U	U U		UUU	UU	U
సి రి కిం	జె ప్ప డు	శం ఖి చ	క్ర యు గ	ముం జే దో	యి సం ధిం	ప డే

జాతులు

కందం

క. కందము త్రిశర గణంబుల, నందము గా భ
జ స నలము లటవడి మూటన్
బొందును నలజల నాటిట, నొందుం దుద
గురువు జగణ ముండదు బేసిన్

తెలుగు పద్యాలలో అత్యంత అందమైన
పద్యంగా కందాన్ని పేర్కొంటారు. ఈ
పద్యపు లక్షణాలు చూడటానికి కష్టంగా
కనిపించినా ఇందులోని గణాలన్నీ
నాలుగుమాత్రల గణాలు కావడం వలన,
ఈ పద్యం నడక సులువుగా
పట్టుబడుతుంది. సుమతీ శతకములోని
పద్యాలన్నీ కందపద్యాలే.

లక్షణములు :

పాదాలు = 4

కందపద్యంలో అన్నీ నాలుగు మాత్రల గణాలే ఉంటాయి. గగ, భ, జ, స, నల ఇవీ ఆ గణాలు

1,3 పాదాలలో గణాల సంఖ్య = 3

2,4 పాదాలలో గణాల సంఖ్య = 5

1,3 పాదాలలో 1,3 గణాలు జ గణం కారాదు.

2,4 పాదాలలో 2,4 గణాలు జ గణం కారాదు.

2,4 పాదాల్లో మూడో గణం (యతికి ముందు వచ్చేది) జ కాని, నల కానీ అయి ఉండాలి.

2,4 పాదాలలో చివరి అక్షరం గురువు. అంటే చివరి గణం గగ లేదా స అయి ఉండాలి.

పద్యం లఘువుతో మొదలైతే అన్ని పాదాలు లఘువుతో మొదలవ్వాలి. గురువుతో మొదలైతే అన్నీ గురువుతో మొదలుకావాలి.

యతి: 2,4 పాదాలలో మొదటి అక్షరానికీ నాలుగవ గణం మొదటి అక్షరానికి యతిమైత్రి కుదరాలి

ప్రాస: ప్రాస పాటించాలి, ప్రాస యతి చెల్లదు

కంద పద్యములో ఉండవలసిన గణములు

గ గ	భ	జ	స	నల
UU	U	U	U	

ద్విపద

ద్విపద తెలుగు చందస్సులో ఒకానొక జాతి
పద్యరీతి. పద్యం కంటే ద్విపద సామాన్య
ప్రజలకు మరింతగా చేరువవుతుంది.
తెలుగు సాహిత్యంలో భారత, భాగవత,
రామాయణాలు
ద్విపద కావ్యాలుగా రచించబడ్డాయి.

ఈ పద్యానికి రెండు పాదాలు మాత్రమే ఉంటాయి. అందుకే దీనిని ద్విపద అంటారు.
ప్రతిపాదములోనీ మూడు ఇంద్ర గణాలు, ఒక సూర్య గణము ఉంటుంది.

యతి: మూడవ గణం యొక్క మొదటి అక్షరం.

ప్రాస: ప్రాస ఉన్న ద్విపదను సామన్య ద్విపద, అదే ప్రాస లేకుండా ద్విపద వ్రాస్తే దానిని మంజరీ ద్విపద అని పిలుస్తారు.

లక్షణములు :

ఇంద్ర గణములు మూఁ డిన గణంబో కటి
చంద్రాస్య ! ద్విపదకుఁ జను చెప్పరేచ

ద్విపదకు ద్విపదకుఁ దెగ జెప్పవలయు
నెప్పుడు సంస్కృతమున నితర భాషలను

యతుల లోపలఁ బ్రాసయతి దక్క సకల
యతులు చెల్లును బ్రయో గాతి సారమున

ద్విపద తో ద్విపద సంధిల నేకశబ్ద
మప్పుడు రెంటను గూర్ప నది యయుక్తంబు

ఉపజాతులు

తేటగీతి

లక్షణాలు

ఆ.

"సూర్యుడొక్కరుండు సురరాజులిద్దరు

దినకరద్వయంబు తేటగీతి"

- అప్పకవీయము

పాదాలు: 4

ప్రతిపాదంలోనూ ఒక సూర్యగణం +
రెండు ఇంద్ర గణాలు + రెండు సూర్యగణాలు
ఉంటాయి

ఒకటోవ గణం మొదటి అక్షరానికి నాలుగో
గణంలో మొదటి అక్షరం యతి

ప్రాసయతి చెల్లును.

ప్రాస నియమం లేదు.

ఉదాహరణ :

విని దశగ్రీవు డంగజ వివశు డగుచు
నర్తి బంచిన బసిడిట్రి యై నటించు
నీచు మారీచు రాముడు నెఱి వధించె
నంతలో సీత గొనిపోయె నసురవిభుడు

ఆటవెలది

తెలుగు ఛందస్సులో ఒకానొక ఉపజాతి
పద్యరీతి.

లక్షణములు

•సూత్రము:

ఆ. ఇనగణ త్రయంబు నింద్ర ద్వయంబును
హంస పంచకంబు ఆటవెలది.

- ఇందు నాలుగు పాదములుంటాయి.
- 1, 3 పాదాలు మొదట 3 సూర్య గణాలు తరువాత 2 ఇంద్ర గణాలు కలిగి ఉంటాయి.
- 2, 4 పాదాలు 5 సూర్య గణాలు ఉంటాయి.
- ప్రతి పాదములో నాల్గవ గణం మొదటి అక్షరం యతి
- ప్రాసయతి చెల్లును
- ప్రాస నియమం లేదు. ప్రాసయతి చెల్లును.

ఉదాహరణ :

అనువుగానిచోట అధికులమనరాదు
కొంచెముండుట్లెల్ల కొదువగాదు
కొండ అద్దమందు కొంచెమై యుండదా
విశ్వదాభిరామ వినురవేమ.

సీసము

- పాదముల సంఖ్య = 4
- ఈ పద్యం లో, నాలుగు పెద్ద పాదాలు ఉంటాయి.
- ఆ నాలుగు పెద్ద పాదాలను 8చిన్న పాదాలుగా రాస్తారు.

లక్షణములు :

క.

నల నగ సల భ ర త ల లో

పల నాటిటి మీఁద రెండుఁ బద్మాప్త గణం

బులఁ దగి నాలుగు పదములఁ

జెలువగు నొక గీతి తోడ సీసము కృష్ణా !

- ప్రతి పాదంలోనూ 6 ఇంద్ర గణాలు, + 2 సూర్య గణాలు కలిపి మొత్తం ఎనిమిది గణాలు ఉంటాయి.
- ఈ పద్యాలు పెద్దవి కావడం చేత ప్రతి పాదాన్ని రెండు భాగాలుగా చూపుతారు.
- ఈ నాలుగు పాదాలకూ చివర ఆటవెలది కానీ, తేటగీతి గానీ ఉండవలెను, ఇది తప్పనిసరి.
- ప్రాస యతి చెప్పవచ్చు.
- ప్రాస నియమము లేదు.

• యతి

- 1వ గణంలో మొదటి అక్షరానికి 3వ గణంలో మొదటి అక్షరంతోనూ,
- 5వ గణంలో మొదటి అక్షరానికి 7వ గణంలో మొదటి అక్షరంతోనూ మైత్రి కుదరాలి.
- ఉదా: లోకాల చీకట్లు పోకార్య రవిచంద్ర దీపాలు గగనాన త్రిప్ప లోక

ప్రాసయతి ఉండ వచ్చు.

అంటే పై సూత్రంలో చెప్పిన గణాలలో మొదటి
అక్షరాలకు యతి మైత్రి బదులు రెండో
అక్షరాలు ప్రాస నియమం పాటిస్తే చాలు -
అంటే ఒకే అక్షరం అయి ఉండాలి (ఏ
గుణింతమైనా సరే).

ఉదా: లోకాల చీకట్లు పోకార్ప రవిచంద్ర
దీపాలు గగనాన త్రిప్పల
ప్రాస నియమం లేదు.

ఉదాహరణ :

కలుగడే నాపాలి కలిమి సందేహింప
గలిమిలేములు లేక కలుగువాడు;
నా కడ్డపడ రాడె నలి న సాధువులచే
బడిన సాధుల కడ్డపడెడువాడు
చూడడే నా పాటు జూపుల జూడక
చూచువారల గృపజూచువాడు;
లీలతో నా మొఱాలింపడే మొఱగుల
మొఱ లెఱుంగుచు దన్ను మొఱగువాడు;

ముత్యాల సరము

లక్షణాలు :

జాతి(రగడలు) కి చెందినది

4 పాదములు ఉండును.

5 నుండి 14 అక్షరములు ఉండును.

ప్రాస నియమం కలదు

ఒకటం, రెండు, మూడు పాదములలో **3 మాత్రలు** ,
4 మాత్రలు , **3 మాత్రలు** , **4 మాత్రలు** ఉండును.
నాల్గవ పాదంలో **7 నుండి 14 మాత్రలు** ఉండును.

ఉదాహరణ:

చెలియ బంగరు చెలిమి బంగరు
వలపు బంగారమని చెబితివి
చెలిని చూడవు కాదు సరి యిది
చిలిపి కృష్ణయ్యా

ధన్యవాదాలు

